

Összegezve a leírtakat, úgy gondolom, hogy a kötetben Pók Attila következetes marad ars poeticájához: aktuális és fontos témákat dolgoz ki, miközben határozottan állást foglal és vitára buzdít. Teszi mindezt a külföldi szakirodalom hasznosításával és orientációs igénnyel más tudományok felé. Megfogalmazásai plasztikusak (a szerző például „aknamezőként” írja le a tudományok közötti határokat, a normativitás nélküli modernitás fogalmát pedig a koffeinmentes kávéhoz hasonlítja) és könnyen érthetővé teszik az általa tárgyalt jelenségeket, erre pedig a téma összetettségét tekintve nagy szükség van. Mindennek tükrében elmondható, hogy a szerző az emlékezetpolitikák összehasonlításáról tervezett tudományos vállalkozását kellően megalapozta, saját pozícióját e diskurzusban pedig határozottan kijelölte.

Törő László Dávid

Koltai Gábor

AKIK A „PÁRT” ELLEN VÉTKEZTEK

Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956
Korall, Bp. 2018. 295 oldal

A kommunista pártokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom több fókuszváltáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Míg a szocializmus bukását megelőzően nyugaton a totalitarizmus paradigmája, addig a keleti blokk országokban az „üdv történeti” jelleget egyre inkább maga mögött hagyó minuciózus pozitívizmus jellemezte a kommunista pártok történetének kutatását. A rendszerváltásokat követő évtizedekben a kommunista pártok elsősorban mint a hatalom birtokosai és a represszív uralom forrásai jelentek meg. Ezt a képet idővel gazdagították a mikrotörténeti vizsgálódások mind a nemzetközi, mind a hazai kutatásokban, a mindennapok történetében mutatva meg a kommunista pártok társadalomalakító szerepét és elnyomó stratégiáinak gyakorlati megjelenését. Mindezeket kiegészítve megjelent a szociokulturális megközelítés, amely a kommunista pártok tagságát, szervezetrendszerét és eljárásait „alunézetből”, a párttagság társadalma felől szemléli. A kommunista pártok szociokulturális kutatása elsősorban a Szovjetunió és az NDK kommunista pártja esetében előrehaladott, ezt jól reprezentálja a Rüdiger Bergien és Jens Gieseke szerkesztésében 2018-ban a Berghahn Kiadó gondozásában megjelent kötet (*Communist Parties Revisited. Sociocultural Approaches to Party Rule in the Soviet Bloc, 1956–1991.*). Az új műhelyek közül kiemelkedik a német pártkutatással foglalkozó, amely az utóbbi években számos kötetet gazdagította a Német Szocialista Egységpárttól mint társadalmi és kulturális jelenségről való tudásunkat (többek között Jan Palmowski, Martin Sabrow, Michel Christian, Sabine Pannen, Rüdiger Bergien és Susanne Schattenberg munkáira gondolok).

E szociokulturális megközelítések közé sorolható Koltai Gábor történész-levéltáros könyve is. A munka a kommunista pártfegyelem működésébe enged betekintést, mégpedig az 1956 előtti kommunista korszak egyik legnépesebb és társadalmilag rendkívül összetett képet mutató budapesti kerülete, a Józsefváros pártfegyelmi politikájába. A kötet több szempontból is úttörő társadalomtörténeti munka, ugyanis nemcsak a pártfegyelem hazai kutatásának elindításához járul hozzá módszeres alapkutatásával, hanem a párt szerepét tisztázó későbbi történeti összefoglalóknak is. Bár a pártfegyelem témája általában részét képezi a párttörténeti összefoglalóknak, érdemes felhívni a figyelmet Edward D. Cohn kötetére (*The High Title of*

a Communist: Postwar Party Discipline and the Values of the Soviet Regime. DeKalb 2015.), amely a Szovjetunió Kommunista Pártjának háború utáni pártfegyelmi politikáját és értékrendszerének változását tárja fel a kései sztálinizmus és a hruscsovi desztalinizáció éveiben. Koltai alapkutatása is sokat merít Cohn intencióiból, ugyanakkor megannyi statisztikai eredménnyel támasztja alá a korszak társadalmi-politikai viszonyainak leírását.

A kötetből meg tudhatjuk, hogy ezekkel a társadalmi viszonyokkal és problémákkal maguk a párt vezetői és helyi szintű alapszervezeti testületei sem voltak mindig tisztában. A második világháború utáni, nagyarányú belépési hullámmal a Magyar Kommunista Pártnak egyszer már ugyan meg kellett küzdenie, a pártegyesülés utáni helyzetet azonban még tovább súlyosbította, hogy a párttagság közvetlen összefüggésbe került a karrierlehetőségekkel és az ígéretes társadalmi kapcsolatok kiépítésével. Ugyanakkor az MDP mint lenini párt, ideológiája szerint a munkásosztály vezető pártjaként lépett fel, amely nemcsak az igazság letéteményese, hanem egyúttal a munkásosztály nevelője, öntudatának ébren tartója. A párt tagságában a kommunista erkölcsöt és politikai célokat testesíti meg, ebbe pedig nem fért bele minden párttag. Hivatalos kampány kíséretében az MDP folyamatos tagrevíziót folytatott, időről időre kiszorítva az ideológiailag és a szocialista erkölcs szempontjából nem megfelelő társadalmi elemeket. Érdekes példát hoz a kötet a zsidó párt szervezet feloszlását tagláló részben: a zsidó és ócskás alapszervezet ugyanis sem intézményi értelemben, sem a tagok osztályidegen volta miatt nem felelt meg a kommunista elvárásoknak. A tagok ellen indult eljárások, az alapszervezet feloszlása és tagjainak szétszórása más alapszervezetekbe, jól mutatja azt a folyamatot, amely szétzilálja egy élő és saját hagyományait követő helyi társadalom szerveződését azzal a céllal, hogy a kommunista ideológia társadalmi-politikai kategóriáit valóra váltsa.

Utóbbi azonban óriási erőfeszítéseket igényelt a párt részéről. Az egységes szabályozás feltételei ráadásul sokáig nem voltak adottak, a pártegyesítést követő két évben a meglévő szervezeti eljárások ad hoc végrehajtása nagyban függött a pártfegyelmi referensek és vizsgálótestületek habitusától, illetve az eljárás alá vett párttagokkal szembeni személyes érzelmektől. Az egységes fegyelmi szabályozás a „demokratikus centralizmus” által központosított MDP-ben is csak 1950-ben született meg. Utóbbi okairól, a fegyelmi eljárások tisztázatlanságáról és sokszor önkényes jellegéről, illetve a szabályozás bevezetéséről bőven szól a kötet. Az *Útmutató a pártfegyelmi ügyek intézéséhez* című párt dokumentum (amelynek teljes szövegét a szerző a függelékben közli), illetve a vonatkozó eljárásrendszer azonban a magyarországi sztálinizmus éveiben sem tudott teljességében bürokratizálódni, nem beszélve a Sztálin halálát követő, fordulatokban gazdag korszakról.

A kötet egyik, talán előre megjósolható tanulsága, hogy a pártból való kizárások és a politikai represszió növekedése kölcsönhatásban álltak egymással. Ugyanakkor az már Koltai Gábor könyvének érdeme, hogy ezt a folyamatot egy alulnézeti, tehát a párttagság felől szemlélt perspektívából mutatja meg. A józsefvárosi pártfegyelmi és kizárások statisztikai és reprezentatív vizsgálata a kötet legizgalmasabb része, amely egyúttal más megvilágításba helyezi a konvencionális párt- és politikátörténeti képünket is. Kétségtelen, az 1948 és 1956 közötti időszak a politikai irányváltásokkal leginkább megterhelt korszaka a háború utáni magyar politikának. A kötet pontos statisztikai adatolással alátámasztott állítása azonban egy olyan évet jelöl ki a pártfegyelmi megrendülésének időpontjaként, amelyre a korszak ismerői is kevésbé számítanának. 1952 a magyarországi sztálinizmus legsötétebb esztendejeként van jelen a politikátörténetben, elsősorban az új tisztogatások előkészítésének időszakaként. A párttagság számára ez a párt politikájából való kiábrándulás és a kommunista gazdaság- és társadalompolitika kudarcának éve, amely sokakat a párttól való elfordulásra, a pártmunka elhanyagolására készítet. Tehát, nemcsak az utólagos történeti belátás, hanem a kortárs párttagok számára is nyilvánvalóvá vált a magyarországi sztálinizmus kudarcának.

A józsefvárosi pártfegyelmi eljárások legtöbbször a pártélet elhanyagolása (párt iránti közömbösség, tagdíjfizetés elmulasztása, párttagságról való lemondás) miatt indultak. Rádásul, ha ezeket az eseteket összevonjuk a párttagkönyv elvesztése miatt indított fegyelmi számával, akkor könnyen egyetérthetünk a kötet szerzőjének összegző megállapításával, miszerint a „diktatórikus uralmat gyakorló” és „kívülről fegyelmeztetnek látszó” pártot a „káosz, szervezetlenség és emberi gyarlóság” (246.) jellemezte. Hozzátehetnénk, az MDP-hez hasonló tömegpárt és az állampárti politikai konstelláció addig ismeretlen volt Magyarországon. Főként, hogy a politizálás gyakorlata a második világháború után jelentős demokratizáláson ment keresztül, szélesebb tömegek számára vált elérhetővé.

Mégis, a fegyelmi kezdeményezések és a kizárással végződő fegyelmi eljárások közt a politikai jellegű okok jelentek meg a legerősebben: „négyből három esetben a politikai jellegűnek minősíthető vétségért az illetőt azonnal eltávolították a pártból”. (217.) Politikai jellegű vétséget jelent a múlt elhallgatása, a párt- és demokráciaellenes magatartás, az osztályidegen társadalmi státusz, a jobboldali kötődés, az állam- és népellenes büntetés, a nyilas múlt, a disszidálás, a klerikális kapcsolódások, a koncepciók ügyek és a baloldali elhajlás. Szintén súlyos elbírálást vontak maguk után az egyes bűncselekménytípusok, főként az állam és a pártszervezet rovására elkövetett gazdasági bűncselekmények. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ezek a vádak sokszor az egyes cselekmények értelmezésén múltak, tehát jó alapot jelentettek nemcsak a nemkívánt párttagok kiostálásához, hanem az egyes politikai kampányokhoz is. Ebbe könnyen belekeveredhettek a tapasztalatlan párttagok, akár véleményük egyszeri, nyílt kifejtésével is. Ez a fajta tisztogatás egyaránt érintette a pártszervezeti mintaként beállított nagyüzemi szervezeteket a kerületben, így a MÁVAG-ot, a Ganz-ot vagy a Ruggyaántárugyárat, illetve a munkaszervezetbe nem besorolható, területi alapon felállított körzeti pártszervezeteket is.

Koltai Gábor kötetét olvasva nemcsak a pontos statisztikai lebontások, de a reprezentatív minta alapján sorolt esetek is közelebb hozzák az 1948 és 1956 közötti évek egzisztenciális és morális küzdelmeit. Ez lehetővé teszi a továbbiakban a mikroléptékű vizsgálatok elvégzését, amire többek között a szerző korábbi írásaiban is találunk példát. Ezekből az esetekből pedig választ kaphatunk arra is, mi indokolhatta az egyes párttagok részéről azt, hogy feljelentsék társaikat. Jelen kötet kereteit egy ilyen irányú vizsgálódás talán szétfeszítette volna. Mindamelllett Koltai Gábor könyve jó alapot jelenthet az állampárt 1956 utáni történetének pártfegyelmi irányultságú kutatásához, az állampárt egyes korszakainak és represszív stratégiáinak összehasonlításához. És bár a fegyelmi technikák történeti kutatása Michel Foucault írásai nyomán egyre nagyobb népszerűsége tett szert, a pártfegyelmi eljárások vizsgálata nem csak e rendkívül érdekes eredményekkel kecsegtető diszciplína folytatását jelenti. Közelebb visz ugyanis a század magyar társadalmának megismeréséhez is: a mentalitásbeli lassú moccanásoknak, az egyéni elvárások és félelmek átalakulásainak, a társadalmi hierarchiák erejének és a lehetőségek felismerésének szemléletéhez. Közben pedig választ ad arra is: valójában hogyan (volt) lehetséges működtetni egy diktatórikus rezsimet.

Pap Milán